यमानमुपायफलं लाभः ज्ञानतपोदेवनित्यत्वस्थितिशुद्धि-भेदात् पञ्चविधः। तदाह हरदत्ताचार्य्यः "ज्ञानं तपोऽथ नित्यत्वं स्थितिः शुद्धिश्च पञ्चमीति"। आत्माश्रितो दुष्टभावो मलः स मिथ्याज्ञानादिभेदात् पञ्चविधः। तदप्याह सएव "मिथ्याज्ञानमधर्मश्च सक्तिर्हेतुश्च्युतिस्तथा। पशुत्वमूलं पञ्चैते तन्त्रे हेया विविक्तितः" इति। साधकस्य शुद्धिहेतुरुपायः वासचर्य्यादिभेदात् पञ्चविधः। तदप्याह "वासचर्य्या जपो ध्यानं सदा रुद्रस्मृतिस्तथा। प्रतिपत्तिश्च लाभानामुपायाः पञ्च निश्चिताः"। येनार्थानुसन्धानपूर्वकं ज्ञानतपोवृद्धी प्राप्नोति स देशो गुरुजनादिः यदाह "गुरुर्जनो गुहा देशः श्मशानं रुद्र एव चेति" आ लाभप्राप्तेरेकतमादौ यदवस्थानं साऽवस्था व्यक्तादिविशेषेण विशिष्टा, तदुक्तम् "व्यक्ताव्यक्तजपा दानं निष्ठा चैव हि पञ्चमीति"। मिथ्याज्ञानादीनामत्यन्तव्यपोहो विशुद्धिः सा प्रतियोगिभेदात् पञ्चविधा। तदुक्तम् "अज्ञानस्याप्यसङ्गस्य हानिः सङ्गकरस्य च। च्युतिर्हानिः पशुत्वस्य शुद्धिः पञ्चविधा स्मृतेति" दीक्षाकारिपञ्चकं चोक्तम् "द्रव्यं कालः क्रिया मूर्त्तिर्गुरुश्चैव हि पञ्चमः" इति बलपञ्चकञ्च "गुरुभक्तिः प्रसादश्च मतेर्द्वन्द्वजयस्तथा। धर्मश्चैवाप्रमादश्च बलं पञ्चविधं स्मृतमिति" पञ्चमललघूकरणार्थं मानामानविरोधिनोऽर्थार्जनोपाया वृत्तयः भैक्ष्योत्सृष्टयथालब्धाभिधा इति। शेषमशेषमाकर एवावगन्तव्यम्। अत्राथशब्देन दुःखान्तस्य प्रतिपादनम् आध्यात्मिकादिदुःखव्यपोहप्रश्नार्थत्वात्तस्य पशुशब्देन कार्य्यस्य, परतन्त्रत्ववचनत्वात्तस्य, पतिशब्देन कारणस्य, ईश्वरः पतिरीशितेति जगत्कारणीभूतेश्वरवचनत्वात्तस्य। योगविधी तु प्रसिद्धौ। तत्र दुःखान्तो द्विविधः अनात्मकः सात्मकश्चेति तत्रानात्मकः सर्वदुःखानामत्यन्तोच्छेदरूपः। सात्मकस्तु दृक्क्रियाशक्तिलक्षणमैश्वर्य्यम्। तत्र दृक्शक्तिरेकापि विषयभेदात् पञ्चविधा उपचर्य्यते" दर्शनं श्रवणं मननं विज्ञानं सर्वज्ञत्वञ्चेति। तत्र सूक्ष्मव्यवहितविप्रकृष्टाशेषचाक्षुषस्पर्शादिविषयं ज्ञानं दर्शनम्। अशेषशब्दविषयं सिद्धिज्ञानं श्रवणम्। समस्तचिन्ताविषयं सिद्धिज्ञानं मननम्। निरवशेषशास्त्रविषयं ग्रन्थतोऽर्थतश्च सिद्धिज्ञानं विज्ञानम्। उक्तानुक्ताशेषार्थेषु समासविस्तरविभागविशेषतश्च तत्त्वव्याप्तसदोदितसिद्धिज्ञानं सर्वज्ञत्वम् इत्येषा धीशक्तिः। क्रियाशक्तिरेकापि त्रिविधोपचर्य्यते मनोजवित्वं कामरूपित्वं विक्रमणधर्मित्वञ्चेति। तत्र निरतिशयशीघ्रकारित्वं मनोजवित्वम्। कर्मादिनिरपेक्षस्य स्वेच्छयैवानन्तसलक्षणविलक्षणसरूपकरणाधिष्ठातृत्वं कामरूपित्वम्। उपसंहृतकरणस्यापि निरतिशयैश्वर्य्यसम्बन्धित्वं विक्रमणधर्मित्वमित्येषा क्रियाशक्तिः। यदस्वतन्त्रं सर्वं कार्य्यं त्रिविधं विद्या कला पशुश्चेति। तत्र पशुगुणो विद्या, सापि द्विविधा बोधाबोधस्वभावभेदात् बोधस्वभावा विवेकाविवेकप्रवृत्तिभेदात् द्विविधा तत्र या विवेकप्रवृत्तिः प्रमाणमात्रव्यङ्ग्या चित्तमित्युच्यते। चित्तेन हि सर्वः प्राणी बाह्यार्थात्मप्रकाशानुगृहीतं सामान्येन विवेचितमविवेचितञ्चार्थं चेतयते इति। पश्वर्थधर्माधर्मिका पुनरवबोधात्मिका विद्या स्वशास्त्रं येनोच्यते। चेतनपरतन्त्रत्वे सत्यचेतना कला सापि द्विविधा कार्य्याख्या कारणाख्या चेति। तत्र कार्य्याख्या दशविधा पृथिव्यादीनि पञ्च तत्त्वानि रूपादयः पञ्च गुणाश्चेति। कारणाख्या त्रयोदशविधा ज्ञानेन्द्रियपञ्चकं कर्मेन्द्रियपञ्चकम् अध्यवसायाभिमानसङ्कल्पाभिधवृत्तिभेदात् बुद्ध्यहङ्कारमनोलक्षणमन्तःकरणत्रयञ्चेति। पशुत्वसम्बन्धी पशुः सोऽपि द्विविधः साञ्जनो निरञ्जनश्चेति। तत्र साञ्जनः शरीरेन्द्रियसम्बन्धी निरञ्जनस्तु पञ्चार्थभाष्यदीपिकादौ द्रष्टव्यः। समस्तसृष्टिसंहारानुग्रहकारि कारणं तस्यैकस्यापि गुणकर्मभेदापेक्षया विभाग उक्तः पतिः साद्य इत्यादिना। तत्र पतित्वं निरतिशयदृक्क्रियाशक्तिमत्त्वं तेनैश्वर्य्येण नित्यसम्बन्धित्वम्। आद्यत्वमनागन्तुकैश्वर्य्यसम्बन्धित्वम् इत्यादर्शकारादिभिस्तीर्थकरैर्निरूपितम्। चित्तद्वारेणात्मेश्वरसम्बन्धो योगः स च द्विविधः क्रियालक्षणः क्रियोपरमलक्षणश्चेति तत्र जपध्यानादिरूपः क्रियालक्षणः क्रियोपरमलक्षणस्तु संविद्वत्या संज्ञितः। धर्मार्थसाधकव्यापारो विधिः। स च द्विविधः प्रधानभूतो गुणभूतश्च तत्र प्रधानभूतः साक्षाद्धर्महेतुः चर्य्या। सा द्विविधा व्रतं द्वाराणि चेति। तत्र भस्मस्नानशय्योपहारजपप्रदक्षिणादि व्रतम्। तदुक्तम् भगवतनकुलीशेन "भस्मना त्रिषवणं स्नायीत भस्मनि शयीतेति"। अत्रोपहारो नियमः स च षडङ्गः। तदुक्तम् सूत्रकारेण "हसितगीतनृत्यहुडुक्कारनमस्कारजप्यषडङ्गोपहारेण उपतिष्ठेतेति"। तत्र हसितं नाम कण्ठोष्ठपुटविस्फूर्जनपुरःसरमहहहेत्यट्टहासः। गीतं गान्ध-